

FILOSOFIJOS ISTORIJOS KLAUSIMAI

A. GRIŠKA

STANISLOVAS JUNDZILAS — GAMTAMOKSLINIŲ IDĖJŲ SKLEIDĖJAS

Stanislovo Jundzilo (1761—1847) vardas glaudžiai susijęs su Vilniaus universitetu. Tai pirmas mokslininkas gamtininkas, senojo Vilniaus universiteto profesorius, kilęs iš Lietuvos. Jo tėvai — nusigyvenę dvarininkėliai, neturėję net pakankamai lėšų leisti savo vaikus į mokslą.

Būdamas didelių gabumų ir turėdamas didelį norą mokytis, Stanislovas pasiekė tikslą — baigė vidurinę mokyklą ir Vilniaus universitetą. Apie šešerius metus (1792—1797) Jundzilas tobulinosi užsienyje botanikos ir zoologijos srityje. Grįžęs į Vilnių, beveik trisdešimt metų dėstė universitete botaniką ir zoologiją, daugiau kaip dvidešimt metų vadovavo universiteto botanikos katedrai, būdamas pirmuoju jos vedėju.

Kadangi Ž. Žiliberas ir J. Forsteris neilgai dirbo gamtininkais Lietuvos aukštojoje mokykloje, o F. Špicnagelis daugiau užsiiminėjo medicina, negu gamtos istorijos mokslu, tai St. Jundzilą galima laikyti vienu iš pagrindinių botanikos ir zoologijos mokslų pradininkų senajame mūsų šalies universitete.

Jundzilo kelias į mokslą buvo nelengvas. Tai buvo vienas iš atvejų bendrame mokslo išsivadavimo iš religijos ir prietarų procese. Universiteto mokslininkas buvo dvasininku, visą savo gyvenimą nenusimetęs sutanos ir visiškai nenutraukęs ryšių su religija. Bet Jundzilo religingumas buvo gerokai išjudintas dar jaunystėje, mokantis Lydos piorių mokykloje.

„Vis labiau bręstant fiziškai ir skaitant laisvamanišką filosofinę literatūrą,— prisimindamas savo jaunystę, rašė Jundzilas,— gerokai susvyravo mano vienuoliški apžadai“¹.

Nenustojo jie „svyravę“ ir vėlesniais laikais. Kunigyste Jundzilas nebuvo patenkintas. Istorikas Sobari savo darbe „Obrazki litewskie“ („Lietuvos vaizdeliai“), išėjusiame 1874 m., rašė: „Daug kartų jam (t. y. St. Jundzilui.— A. G.) bažnyčios vadovybė piršo gerų pasiūlymų bažnytinėje hie-

¹ Antoni Kurpiel, Pamiętniki žycia księdza Stanisława Jundzilla, Krakow, 1914, p. 39.

rarchijoje, bet jįsai nė vieno jų nepriėmė. Nepriėmė netgi kanauninko vietos Vilniaus kapituloje, į kurią buvo pakviestas 1810 metais; dar daugiau — jis išgavo iš popiežiaus atleidimą nuo visų kunigo pareigų².

Panašiai apie Jundzilą rašė ir universiteto istorikas L. Janovskis (slapyvardis Tur), kuris yra pažymėjęs, kad „... Jundzilas buvo visiškai atsidavęs mokslui, kurį taip pamėgo, jog, norėdamas pasišvęsti tik mokslui, atsisakė jam siūlomų tarnybų bažnyčioje...“³

Bet gamtos mokslas, kurį taip pamėgo universiteto botanikas, dar tik kaupė savo jėgas. Nemaža sunkumų ir neaiškumų buvo begimstančiai botanikai, zoologijai, mineralogijai ir kitoms mokslo šakoms. Su tais sunkumais susidūrė ir St. Jundzilas. Pasaulio „mįslės“, neaiškumai, Jundzilo (ir kitų mokslininkų) nuomone, yra klausimai: ar pasaulis amžinas, ar turi pradžią; koku būdu, iš kur atsirado gyvybė, įvairios organinės būtybės mūsų žemėje, jų tarpe ir žmogus; koku būdu gyvuliai jaučia, žmogus mąsto ir pan.

Tiesa, tiesiogiai Jundzilas nesprenė šių klausimų. Jis „grynais“ filosofijos klausimais nėra rašęs.

Viename iš ankstesnių savo darbų „Trumpai išdėstyta zoologija“ (1807) autorius skirsto pasaulį į dvi dalis: neorganinę ir organinę. Neorganiniame pasaulyje, aiškina Jundzilas, kūnas, daiktai atsiranda, jungiantis materijos dalelėms, tarp kurių veikia mechaninės ir cheminės jėgos. Kitojie procesai vyksta organiniame pasaulyje: kiekvienas organizmas gimsta iš panašių į save organizmų. Visos organizmų rūšys žemėje vystėsi nenutrūkstamai iš pirmųjų būtybių, kurias yra sukūrusi visagalinti jėga ir davusi joms gyvybės pradą. Organizmų rūšys kokybiškai pastovios. Žmogus irgi turi pradžią, tai yra antgamtinės jėgos sukurtą pirminį žmogų.

„Botanikos pagrinduose“ (1818) Jundzilas rašė, kad visą pasaulį sudaranti materiali masė iš pirminės kūrybinės jėgos yra gavusi savybę veikti pagal tam tikras nekintamas taisykles. Organizmai, skirtingai nuo negyvų kūnų, turi įsisavinti medžiagą, kuri reikalinga gyvybei išlaikyti. Prigimtis davė augalams ir gyvuliams atitinkamų organų, kad jie galėtų misti, augti, justi, daugintis. Viskas organizme dinamiška, be ko neįmanoma gyvybė. Jundzilo supratimu, gyvybė yra organinių funkcijų ir procesų visuma, apimanti fizinius ir cheminius procesus. Taigi organiniai procesai yra sudėtingesni, negu neorganiniai.

Štai kaip Jundzilas aiškino gyvulių psichinius reiškinius ir žmogaus sąmonę. Išorinis pasaulis, veikdamas jutimo organus per išsišakojusią nervų sistemą, pojūčiais patenkąs į sielą. Nervai yra betarpiški ryšininiai

² Sobarri, Obrazki litewskie, Poznań, 1874, p. 92.

³ Ludwik Tur, Uniwersytet Wilenski i jego znaczenie, Wilno, 1903, p. 22.

tarp jutimo organų ir sielos. Gyvulių dvasinis pradas paprastesnis, negu žmogaus, kurio siela, Jundzilo nuomone, nemateriali.

Žmogus ne tik jaučia, bet ir mąsto. Jo siela tobulesnė ir veiklesnė už gyvulių dvasinį pradą, bet ir jinai atlieka panašias funkcijas.

Žmogus, Jundzilo nuomone, niekada nesugebės sužinoti, kaip materialūs nervai jungiasi su nematerialia siela, skatindami ją veikti; siela jutiškai neprieinama, be tįsumo, be formos. „Beprasmiškai,—rašė Jundzilas,—triūsė prie šio klausimo mokslininkai ir filosofai. Tai paslaptis, prieš kurią žmogui belieka tik nulenkti galvą, pagerbiant visagalį kūrėją“.

Kaip matyti, nematerialiam pradui pasaulyje, ir pirmiausia organinėje gamtoje, Jundzilas palieka tam tikras pareigas — pirmapradžio kūrėjo, gyvybės ir psichikos šaltinio.

Tačiau, tirdamas gamtą, jos fizinius, cheminius, biologinius ir net psichinius reiškinius, Jundzilas nematerialų pradą palieka šešėlyje, kaip ne labai svarbų; dvasinio prado galia gerokai apribojama gamtinių reiškinių, kurie vyksta savaime. Iš Jundzilo samprotavimų galima daryti pagrįstą išvadą, kad be materialaus pagrindo dvasia negalėtų nei būti, nei veikti. Dvasia būtų visai neveikli, bereikšmė, jei pirmiau materialus išorinis pasaulis nepaveiktų jutimo organų ir jei nervai, kurie irgi yra materialūs, neperneštų dirginimų į sielą ir nepaskatintų veikti. Apie visagalę būtybę Jundzilas aplamai užsimena labai retai, kaip apie kažką ne labai reikšmingą žemiškuose reiškiniuose. Antai neorganinėje gamtoje kūnai, daiktai atsiranda savaime, vykstant cheminėms reakcijoms. Materialių dalelių savybė susijungti ir sudaryti įvairius kūnus neatskiriama nuo pačių dalelių, ir dievybei nėra čia kas veikti.

Ir organiniame pasaulyje, kaip rašė Jundzilas, daug kas vyksta dėl natūralių, gamtinių priežasčių. Sakysime, organizmų gimimas, augimas ir žuvimas yra nenutrūkstamas natūralus procesas. Organizmo nebūtų, jisai žūtų, jeigu nevyktų medžiagų apykaita. Dvasinis pradas bejėgis sulaikyti šį natūralų procesą. Medžiagų apykaitos pagrindu organizmas gamtoje tobulėja, prisitaiko prie aplinkos, prie gyvenimo sąlygų.

Cia pat Jundzilas visiškai teisingai pastebi, kad „visa materiali pasaulio masė yra kuo glaudžiausiame sąryšyje“⁴. Vadinasi, organinis pasaulis nėra atsietas nuo neorganinio. Ryšio pagrindą sudaro, pasak Jundzilo, „materiali pasaulio masė“. Jundzilo pažiūrą į žmogų tam tikra prasme galima laikyti naujove tuometinėje biologijoje. Kaip žinoma, ilgą laiką žmogus buvo laikomas dievo kūrinium. Tuo tarpu Jundzilas ir kiti to meto pažangūs universiteto biologai ir medikai mokė, kad žmogus daug kuo artimas gyvulių žinduolių pasauliui. Antai Jundzilas rašo: „Žmogaus kūno sudėtis, struktūra įrodo jo (žmogaus — A. G.) ryšį su gyvu-

⁴ St. Jundzill, *Początki botaniki*, Wilno, 1818, p. 5.

liais žinduoliais, priešingai samprotavimams tų mąstytojų, kurie stengiasi jį atskirti nuo gyvulių⁵.

Žinduolių tarpe žmogus savo kūno išsivystymu teisėtai užima pirmą vietą. Tiesa, nepamiršta Jundzilas paminėti ir sielos, dėl kurios žmogus esąs pranašesnis už kitus žinduolius.

Nors gamtininko Jundzilo negalima laikyti evoliucionistu, bet dažnai jis priartėja prie šios idėjos. Sakysime, jis rašė apie organizmo sugebėjimą prisitaikyti prie aplinkos. Organizmas pasirenka ir įsisavina jam reikalingą maistą, kad nežūtų. Kai Jundzilas kalba apie viso organinio pasaulio sąryšį, tiesiog prašyte prašosi mintis apie ryšių kitimą, bet jis tokiai išvadai neturėjo reikiamų įrodymų ir todėl liko ištikimas organizmų rūšių pastovumo teorijai. Tai lėmė objektyvios sąlygos, padėtis tuometiniame biologijos moksle. Neteisus šiuolaikinis lenkų mokslininkas botanikas V. Slavinskis, sakydamas, kad „...įgimtas Jundzilo konservatyvizmas ir nemėgimas naujovių moksle... neleido jam (Jundzilui.— A. G.) žengti kartu su progresuojančiu mokslu...“⁶

Ne todėl Jundzilas nebuvo evoliucionistu, kad juo nenorėjo būti, o todėl, kad jam, kaip mokslininkui, bręstant, biologijoje dominavo Linėjaus mokymas apie augalų sistematiką, Halerio, Bonė, Robinė ir kitų gamtininkų propaguojama organizmų pastovumo teorija, anatomijoje ir paleontologijoje vyravo Kiuvjė mokslas. Lamarkas tik kūrė savo teoriją. Jundzilo „Trumpas zoologijos kursas“ išėjo dvejais metais anksčiau, negu Lamarko „Zoologijos filosofija“. Siame veikale skleidžiama evoliucijos teorija kuriam laikui buvo užgožta biologijos mokslininkų Kiuvjė ir Zusjė autoritetų. Lamarkas buvo mažai žinomas, net savųjų tautiečių tarpe. Jo mokymą Kiuvjė laikė „kvailiu prasimanymu“ ir „apgailėtinu klydimu“⁷. Bemaž visus šešerius tobulinimosi užsienyje metus Jundzilas išbuvo Vienoje, kurioje tuo metu gamtos mokslai negarsėjo naujom idėjom. Priešingai, čia reiškėsi net misticizmas (mesmerizmas⁸ ir frenologija⁹). Tiesa, tai buvo medicinos moksle, bet pastarasis buvo glaudžiai susijęs su botanika, zoologija; paprastai medikai buvo kartu ir gamtininkai, nes dėstė gamtos istorijos mokslą.

Taigi ne ką nauja ir pažangaus mūsų mokslininkas gavo ir svetur, ypač kalbant apie evoliucijos mokslą. Pats užsienis šioje srityje buvo

⁵ St. Jundzill, Zoologia krótko zebra, Wilno, 1807, p. 24.

⁶ N. Sławinski, Stanislaw Bonifacy Jundzill..., Lublin, 1947, p. 72.

⁷ В. Лункевич, Подвижники и мученики науки, М., 1962, стр. 153.

⁸ Mesmerizmas — Vienos gydytojo F. A. Mesmero (1734—1815) klaidingas mokymas apie neva egzistuojantį „universalų fluidą“, kurio pagalba esą galima gydyti įvairias ligas.

⁹ Frenologija — nepagrįsta teorija, sukurta austrų neurologo F. J. Galio (1758—1828), anot kurios, žmogaus protines savybes galima nustatyti pagal kaukolės išorinius iškilimus ir įdubimus.

pasiekęs nedaug. 1824 m. Jundzilas dėl blogos sveikatos išėjo į pensiją, palikęs mokslinį ir pedagoginį darbą. Iki savo gyvenimo pabaigos dirbo Vilniaus botanikos sode.

Nėra žinių, kaip Jundzilas reagavo, pradėjęs 1815 m. universitete dėstyti lyginamąją anatomiją bei evoliucijos mokslo pradmenis. Tuo metu profesoriavęs L. H. Bojanus (1776—1827) buvo lyginamosios anatomijos mokslo pradininkas ir pirmasis jo profesorius Rusijoje. L. H. Bojanus buvo materialistas evoliucionistas. Kitas pažangus mokslininkas E. Eichvaldas (1795—1876), tais laikais dirbęs Vilniuje, evoliucines pažiūras skelbė anksčiau, negu Č. Darvinas¹⁰.

Viena aišku, kad Jundzilas niekur nėra pasisakęs prieš evoliucionistines Bojano, Eichvaldo pažiūras. Tuo tarpu „nemokšomis ir pasipūtėliais“¹¹ Jundzilas vadino eksjėzuitus, dirbusius universitete. Apie fiziką eksjėzuitą J. Mickevičių Jundzilas rašė, kad „jis nėra susipažinęs net su fizikos pagrindais...“¹² Tačiau pažangus universiteto botanikas pagarbiai atsiliepė apie pirmuosius universiteto gamtininkus-botanikus: Žiliberą, Forsterį¹³. Profesoriaus V. Slavinskio tvirtinimas, kad Jundzilas iš prigimties buvęs konservatyvus ir nenuėjęs kartu su augančiu mokslu, nėra pagrįstas ir įtikinantis. Jundzilas atkakliai kovojo prieš jėzuitų ir kitų konservatyvių dvasininkų priešinimąsi pažangiai minčiai mokyklose ir universitete. Didelis Jundzilo nuopelnas yra ir tas, kad mokslininkas stengėsi gamtamokslines žinias daryti prieinamas ne tik universiteto jaunimui, bet ir religiniuose prietaruose paskendusiam periferijos skaitytojui. Juk ne vieno Lietuvos gyventojų šiaurinėje pastogėje atsirasdavo Jundzilo „Zoologija“, išstumdamą „Kantičkas“ ir kitas religinio turinio knygas. Universiteto botaniką pagrįstai galima laikyti vienu pirmųjų pažangių gamtamokslinių žinių ir šviesos idėjų propaguotoju Lietuvoje. St. Jundzilą teisėtai galime vadinti vienu iš ankstesniųjų švietėjų-demokratų Lietuvoje. Nepaprastai skaudžiai pergyveno Jundzilas Vilniaus universiteto uždarymą. „Su šios mokslo šventovės išnykimu,— rašė jis,— žuvo viltis skiepyti žinias, ištraukti liaudį iš prietarų ir ydų, dingo galimybė kelti kultūrą, civilizaciją krašte, o kartu kelti darbo liaudies gerovę“¹⁴.

St. Jundzilo gyvenimas ir darbai verti didesnio dėmesio. Tai šviesi lietuvių tautos praeities asmenybė.

¹⁰ Z. *Fedorowicz*, *Ewolucjonizm na Uniwersytecie wileńskim przed Darwinem*, Wrocław, 1960, 124 str., Ludwik Henryk Bojanus, Wrocław—Warszawa, 1958, 47 str.

¹¹ *St. Jundzill*, *Zbior ulamkowych wiadomosci...*, 1859, Nr. 11/32.

¹² *Ten pat*, p. 143.

¹³ *Ten pat*, p. 149.

¹⁴ *Sobarri*, *Obrazki litewskie*, p. 156.